

К. М. Колесников

Митні відносини на півночі римського Понту: історіографічно-джерелознавчий аналіз проксеній

тановлення української державності впродовж 90-х рр. ХХ ст. співпало зі структурними та парадигмальними змінами у вітчизняній історіографії. Одним із виявів українського державотворення 1990–початку 2000-х стало формування самостійних галузевих відомств і силових структур, звільнених від опіки колишнього союзного центру: збройних сил, міліції, служби безпеки, дипломатичного корпусу, податкової адміністрації, митниці, прикордонної служби, пожежної охорони тощо. Інституціональне оформлення ЗСУ, МВС, СБУ, МЗС, ДПА, ДМСУ, ДПСУ, МНС потягнуло за собою цілком природний інтерес з боку співробітників цих відомств та звичайних громадян до передісторії цих служб. Утім, цей інтерес мав одну неприємну, теж цілком природну, рису: прагнення до створення «відомчих історій», наділених історико-легітимістськими функціями. Таке прагнення одночасно виявилось як з боку окремих керівників цих відомств, так і з боку деяких представників історичних, журналістських та краєзнавчих кіл.

У результаті впродовж другої половини 1990–2000-х рр. почали виходити різноманітні історії окремих митниць, митні історії різних регіонів або періодів (див., напр.: [1; 2; 3; 4]). Кращі з цих робіт являли собою ознайомчі популярні видання, гірші мали характер аматорських примітивних компіляцій¹. Утім, почали з'являтися і фахові, концептуальні роботи, що за своїм змістом сильно відрізнялися від згаданих профанацій. Так, з 1995 по 2009 рр. в Україні захищено 8 кандидатських дисертацій з історії митної справи, митного законодавства та митної політики. Але ж майже в усіх без винятку узагальнюючих роботах з історії митної діяльності та з митного права Північному Причорномор'ю римської доби відводиться мізерна частка уваги (див., напр.: [6; 7; 8; 9; 10; 11]), унаслідок чого це питання залишається досі слабо дослідженим. Виключенням стала колективна монографія викладачів Академії митної служби України «Історія митної справи в Україні», де ця тема була піднята [12, с. 140–158]. Також автор цих рядків звертався до окремих аспектів теми у кількох своїх статтях [13; 14; 15; 16].

Факт, що на серйозному науковому рівні досі майже не ставилося питання відновлення історії митних відносин на півночі римського Понту, втім, не означає відсутності глибокої джерелознавчої та історіографічної розробки конкретних аспектів даної теми. Така вибірковість у визначенні сюжетів для аналізу пов'язана не так з індивідуальними дослідницькими завданнями, що ставили перед собою автори, як з особливостями джерельної бази та історіографічної ситуації. Ця стаття, отже, присвячена аналізу ряду особливостей джерельної бази та історіографії піднятої проблеми.

¹ Прикладом слугує видана під редакцією П. М. Дідусенка в 2005 р. книга «Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси» [5].

З середини ХІХ ст. і до наших днів у публікаціях епіграфічних пам'яток Північного Причорномор'я їх видавці активно коментували першоджерела, розкриваючи певні аспекти митної справи в цій частині античного світу. Серед видатних російських та українських епіграфістів та істориків римського Понту слід назвати В. В. Латишева, С. П. Шестакова, М. І. Ростовцева, С. А. Жебелова, В. А. Шангіна, А. Л. Якобсона, Ф. В. Шелова-Коведяєва, В. Ф. Гайдукевича, Е. І. Соломонік, П. О. Каришковського, І. П. Нікітіну, Ю. Г. Виноградова, В. І. Кадеєва, С. Б. Сорочана, В. М. Зубаря, С. Ю. Саприкіна, М. І. Храпунова, В. П. Толстикова, В. П. Яйленка та багатьох інших. У їх працях усебічно проаналізована ціла низка проксенічних актів еллінських колоній І ст. до н. е.—ІІІ ст. н. е. У коментарях до віднайдених епіграфічних пам'яток або у власних синтетичних працях науковці висвітлили велику кількість сюжетів, пов'язаних з історією торгівлі, митно-податкових стосунків, монетно-фінансової справи, військово-адміністративного устрою античних держав Північного Понту.

Сучасний період в історіографії античності відзначається рядом особливостей. По-перше, наука звільнилася від диктату марксистської ідеології, що сприяло усуненню методологічних штампів під час аналізу античного способу виробництва. Виявилось це, наприклад, у дискусії навколо проблеми натуралізації економіки періоду пізньої античності (ІІІ—VІ ст.) [17, с. 151–152]. По-друге, подальше розширення джерельної бази античної історії Північного Причорномор'я відбувається за рахунок нових археологічних знахідок, що вже призвело до перегляду старих підходів до характеру політичних та митно-фінансових інститутів північнопонтійських центрів, до специфіки їх зв'язку з Римом. Наприклад, І. А. Макаров завдяки новій інтерпретації давно відомих херсонесських декретів та греко-римських наративних джерел дійшов висновку про малоймовірність надання Херсонесу Гаєм Юлієм Цезарем т. зв. «першої елевтерії» у 46 р. до н. е.

Тим не менш, в історіографії відсутні спроби узагальнення згаданих нами сюжетів у контексті історії митних відносин, а також сама постановка питання історії античної митної справи на Півночі Причорномор'я за римлян. Предметом запропонованої статті, отже, є проблеми реконструкції (точніше — моделювання) митних стосунків навколо еллінських колоній Північного Понту на основі поки що одного виду епіграфічних джерел — проксенічних актів. Хронологічні межі роботи охоплюють І ст. до н. е.—ІІІ ст. н. е. Нижня межа обумовлена першими активними проявами римської зацікавленості північно-причорноморськими справами, починаючи з фінальної фази Мітридатових війн. Верхня межа — початок ІІІ ст. — час публікації самої пізньої з проксеній Північного Причорномор'я, що дійшли до нашого часу (НЭПХ², № 114). Таким чином, у рамках нашого аналізу частково потрапляють дві хронологічні епохи історії античної цивілізації Північного Причорномор'я: кінець елліністичного періоду (середина І ст. до н. е.) та римський період (середина І ст. до н. е.—третя чверть ІІІ ст. н. е.) [18, с. 15]. Під поняттям «римська доба», як бачимо, мається на увазі час домінування (або намагання його встановити) в Північному Причорномор'ї римлян на тлі формального збереження незалежності полісних держав Тіри, Ольвії і Херсонесу та Боспорського царства.

Основною метою роботи є з'ясування інформативного потенціалу проксенічних актів та інтерпретаційних можливостей історіографії в ході визначення ймовірностей відновлення історії митних відносин у Північному Причорномор'ї римської доби.

Складність реконструкції (або моделювання) митних відносин римської доби в Північному Причорномор'ї пов'язана з двома причинами. Перша — специфіка митної діяльності в античності. Торгівля, як один з багатьох способів обміну товарами, посідала хоч і значне, але маргінальне місце в античній економіці, через переважно натуральний характер виробництва її вага в різні часи не залишалася

стабільною. З огляду на це митна справа в античності так і не спромоглася виділитися в окрему сферу державної фіскально-регулятивної діяльності. Митна діяльність залишалася в межах фіскально-податкової сфери загалом і разом з нею перебувала значною мірою в приватних руках відкупщиків. (Останній факт, до речі, вплинув як додатковий негативний фактор на ступінь повноти джерельної бази.) Друга причина виникнення проблем з моделюванням історії античних митних відносин походить від «родової хвороби» історії античного Причорномор'я в цілому: не просто брак джерел, а їх критичний мінімум на тлі дивовижної мозаїчної фрагментарності та дискретності.

Фрагментарність і дискретність наявної джерельної бази виявляються в тому, що збереглися лише поодинокі історичні джерела різних видів, між якими існують великі хронологічні та географічні розриви. По-перше, джерела епіграфічні, серед яких зустрічаються нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, документи діловодства (офіційне листування, будівельні написи) тощо. По-друге, джерела наративні, серед яких, у зв'язку з майже повною втратою пам'яток місцевої античної історіографічної традиції, основними є різночасові та різнохарактерні праці пізньоантичних та візантійських авторів. Не важко помітити, що Північне Причорномор'я з'являється в наративних джерелах Імперії в основному тоді, коли викликає до себе інтерес середземноморських центрів, входячи з ними в політико-економічний контакт. Недостатність письмових джерел у побудові більш-менш прийнятної моделі історії митної діяльності вимагає від дослідників звертатися до нумізматичного матеріалу та археологічних джерел. Нумізматика, приміром, сприяє розв'язанню питання грошового обігу або може залучатися до вирішення проблеми міжнародно-правового статусу емісійних центрів, а археологія надає деякі підказки щодо розташування і планування деяких об'єктів митної інфраструктури. Щодо останніх, то не завжди можна розраховувати на однозначний результат у зв'язку з поганим станом збереження археологічних пам'яток тих часів та через відсутність масової стандартизації й функціональної уніфікації предметів побуту, одягу, зброї, службових приміщень, що в цілому властиво традиційним доіндустріальним суспільствам.

Спробуємо, отже, детальніше проаналізувати хоча б один різновид епіграфічних джерел — проксенії. Проксенія — спеціальний почесний правовий акт, що відноситься до постанов (декретів) народу. Постанова, або псефісма (ψήφισμα), як підзаконний акт переважно спрямовувалася на індивідуальні випадки, адже видавалася конкретній особі, соціальній групі, щодо певної ситуації. Проксенічна постанова поряд з оголошенням особи проксеном (другом полісу) традиційно забезпечувала нагороджувану особу набором основних та додаткових привілеїв. Найпоширенішими серед перших були ателія — право безмитності та політія — право громадянства, серед других — вільний доступ у гавань та недоторканість майна. Надання іноземцю проксенії нерідко пояснювалося вдячністю поліса за виявлену гостинність: юридичну та організаційну підтримку, надану його громадянам за кордоном. Іноземець-проксен представляв інтереси нової батьківщини та її громадян у своєму рідному місті, фактично ставав напівофіційним консулом. Проксенія мала стимулювати і розширення торговельної діяльності, оскільки нерідко надавалася крупним емпорам. Тому в добу класики та раннього еллінізму поряд з дипломатичною (консульською) вона виконувала зовнішньоекономічну функцію як важіль митної діяльності держави. Втім, у пізньоелліністичний та римський час відбулися суттєві зміни в реальному наповненні проксеній та в їх призначенні: намітилася загальна тенденція втрати проксенією консульсько-дипломатичних й зовнішньоторговельних функцій та перетворення її на почесний титул. Проте, наскільки ця загальна тенденція виявилася на півночі Причорномор'я — предмет окремої розмови.

З усіх проксеній римського часу найкраще представлений херсонеський матеріал.

У свою чергу абсолютна більшість херсонеських проксеній відноситься саме до епохи римського домінування в Причорномор'ї (співвідношення з доримським часом приблизно 6:1). Основна частина формуляру херсонеських проксеній включає доволі розлоге обґрунтування причин і мотивів нагородження, що від доби еллінізму стало загальною грецькою традицією. Наявність такої традиції вважається аргументом на користь втрати проксенією свого давнього прямого практичного призначення, перетворення її на різновид суто почесної, урочистої нагороди [19; 20].

Початково право ейсегетії — законодавчої ініціативи в нормотворчій діяльності — належало кожному громадянину. З III ст. до н. е. почали встановлюватися обмеження. Відтоді це право зберегло тільки посадові особи, але обговорення в раді та санкція народних зборів у будь-якому разі залишалися обов'язковими. Навіть у могутніх елліністичних монархіях Сходу право видання проксеній зберігалось за міськими громадами, що підпали під владу елліністичних царів. Утім, на Боспорі вже в IV ст. до н. е. поліси були усунуті від проксенічної діяльності, яка узурпувалося архонтами-басилевсами [20, с. 29–30]. Повноваження боспорських тиранів дозволяли поширювати привілей безмитності на всю підвладну їм територію царства [21]. В Ольвії з III ст. до н. е. урочисті псефісми, судячи з інтитуляції початкових протоколів, приймалися за поданням синедрів (НО, № 28), архонтів (НО, № 42, 45), колегії Семи (IOSPE, I², 25), архонтів і колегії Семи (IOSPE, I², 32). У Херсонесі ініціатива прийняття урочистих псефісм з II ст. до н. е. належала номофілакам та діойкету (IOSPE, I², 343, 349). З останньої чверті I ст. до н. е. ейсегетами стають проедри (IOSPE, I², 354), що стає звичайним для всіх подальших проксеній (IOSPE, I², 357, 362, 364; НЭПХ¹, № 5) [16, с. 105]. Фахівці визнають передання функцій ейсегетії від одних магістратур до інших одним із виявів системних змін державного ладу Херсонесу. Колегія з трьох номофілаків¹, що на відміну від Ольвії існувала в Херсонесі, втрачає колишнє значення: в прикінцевому протоколі постанов народних зборів II ст. їх імена вже ставляться в кінець третього ряду. Замість підготовки рішень ради (ці функції перейшли до проедрів) обов'язки номофілаків звелися тільки до збереження постанов ради і народу. Незабаром колегія була замінена одноособовою магістратурою, що видно зі згадки лише одного номофілака в декреті 140 р. (НЭПХ², № 113). Зовсім зникає посада продіка, який виконував якісь судово-юридичні функції. Усе це позначило тенденцію до ще більшого обмеження посад контрольного характеру. Одночасно список осіб, які візували декрети, різко збільшився за рахунок не наділених посадами громадян, що поряд із самим звичаєм скріпляти декрети печатками певних осіб, запровадженням у перші століття нашої ери, свідчить про аристократизацію управління — формування, зростання та посилення керівної ролі знаті. Усі ці зміни державного ладу відбувалися з благословення та за підтримки Рима, що прагнув позбавити себе необхідності контактувати з еллінськими демократіями шляхом насадження олігархій, тобто сприяючи наданню виборчих прав у грецьких містах заможним громадянам. Керівні функції сходяться до колегії архонтів на чолі з першим архонтом, що були також відомі і в Ольвії, і в Тірі (напр., декрет Тіри 181 р. IOSPE, I², 2), а також засвідчені в провінціях Азія і Галатія та в містах Фракії [22, с. 36–41].

Наведена нижче таблиця показує походження (природне громадянство) ольвійських та херсонеських проксенів (щодо Боспору таких даних не збереглося) у період римського домінування в Причорномор'ї. Слід зважити на те, що загалом від V ст. до н. е. до III ст. н. е.² дійшло приблизно три десятка проксеній для Ольвії, більше двох десятків — для

¹ Номофілак (νομοφύλαξ «страж закону») — посадова особа, в обов'язки якої входило зберігання державних документів і нагляд за засіданнями ради і народними зборами. У римський час магістратуру кінець кінцем буде скасовано.

² Хронологічні дати самої ранньої та самої пізньої з проксеній, що збереглися до нашого часу.

Херсонеса та близько двох — для Боспору. Кількість проксеній у таблицях, не відповідає загальній сумі збережених декретів, оскільки більшість з них залишилися лише у фрагментах — утрачені етнікони нагороджених осіб, назви дарованих привілеїв тощо.

Таблиця 1.1.

**Боспор, поліси південного Понту та Римська імперія,
громадяни яких були проксенами в Ольвії та Херсонесі
в I ст. до н. е.— III ст. н. е.**

Понтійські поліси, Боспор та Рим	Ольвія	Херсонес
Боспор		1 (I ст. до н. е.) IOSPE, I ² , 354
Гераклея		1 (I–II ст.), 2, 1 + 1 (II ст.): IOSPE, I ² , 357; IOSPE, I ² , 359; КАХ, № 26; IOSPE, I ² , 362
Амастрія		2 (II ст.): IOSPE, I ² , 358; ННХТ, № 3
Синопа		3 (II ст.): НЭПХ ¹ , № 7, IOSPE, I ² , 364; IOSPE, I ² , 367
Римська імперія	1 (I/II–III ст.): НО, № 45	1 + 1 (II ст.): АЭПХ, с. 711–712

Звертає на себе увагу виключно римське та/або понтійське походження проксенів, а також украй низька інтенсивність проксенічної діяльності Ольвії. Римські громадяни, наділені проксенією та політією — евокат Агафокл (Ольвія) та прокуратор провінції Нижня Мезія Тит Аврелій Кальпурніан Аполлонід та його дружина Аврелія Пауліна (Херсонес), як представники імперської адміністрації та впливових кіл римського суспільства, отримали полісні привілеї у вдячність за прихильну політику, яку були здатні проводити на місцях. Судячи зі структури імен, римське громадянство також мали синопейці Г. Валерій (IOSPE, I², 367) [23], Г. Кай Євтихіан (IOSPE, I², 364) та Л. Корнелій Понтіан (НЭПХ¹, № 7), а також мешканець Амастрії П. Сервілій (ННХТ, № 3). Херсонеська проксенія громадянину Боспора¹ адресована не приватній особі, у консульській допомозі якої або у торгівлі з якою був зацікавлений поліс, а особі офіційній — послу боспорської цариці Динамії (бл. 21–12 рр. до н. е.) Амінію (IOSPE, I², 354). Отже, і ця проксенія має не стільки консульсько-дипломатичний або зовнішньоекономічний підтекст, як проксенії класичного та раннього елліністичного періодів, скільки виразний політичний характер.

У проксеніях IV—III ст. до н. е. важко знайти політичне підґрунтя: вони надані представникам громад, що інколи знаходилися в далеко неоднозначних стосунках одна з одною, проте в контактах з якими були зацікавлені колонії Північного

¹ Оскільки резолютивна частина декрету повністю втрачена, цей декрет визначаємо як проксенічний лише гіпотетично.

Понту. Натомість після II ст. до н. е. політична заангажованість проксеній (йдеться про обставини їх надання та політичну вагу обдарованих осіб) не вуалюється, а всіляко підкреслюється преамбулами та мотивувальними частинами проксенічних актів. Утім, щодо Херсонесу, критична вага проксеній якого припадає саме на римської час, такий висновок видається передчасним. Абсолютна більшість тогочасних проксеній надана херсонеситами уродженцям Південного Понту (9 з 11 актів), половина з них — громадянам їх метрополії Гераклеї. Інше питання — мотиви нагородження. Заслуги перед Херсонесом не завжди визначаються у традиційному ключі. У більшості актів, мотивувальна частина яких збереглася, традиційно використовуються банальні фрази обов'язкового формуляру про допомогу херсонеситам у себе на батьківщині, про матеріальну підтримку міста різними дарами та про благочестиву поведінку під час перебування в Херсонесі (IOSPE, I², 357; НЭПХ¹, № 5; IOSPE, I², 364; ННХТ, № 5). Утім, у декреті на честь «благочестивих отців гераклеотів»¹ наводяться дещо інші мотиви відзначення. Гераклеїські послы Гераклід, син Менесфія, та Прокл, син Мемнона, відзначаються на знак того, щоб їх добропорядність та прихильність прабатьківського великого міста стали очевидними. Вдячність по відношенню до Гераклеї пов'язана з тим, що відправлене метрополією посольство до Риму отримало від «бога нашого і владики» Адріана «божественні відповіді та прихильно надані благодіяння» (IOSPE, I², 362). Не дивлячись на збереження тільки ейсегетичної, мотивувальної та самого початку резолютивної частини декрету, велике значення цього декрету в питанні визначення міжнародно-правового статусу Херсонеса римської доби є безперечним, тому більш детальний аналіз цього акту в комплексі з іншими тогочасними дже-релами буде наведено в іншій роботі.

У наступній таблиці подані ті ж самі дані, згруповані не за географічною, а за хронологічною ознакою. Цей підхід дозволяє більш наглядно уявити інтенсивність проксенічної діяльності Ольвії і Херсонесу в римську добу, оскільки до табличних граф увійшли шифри тих проксеній, у яких не збереглися етнікони нагороджених осіб. Таблиця дозволяє побачити, що з усіх античних центрів північного Понту саме Херсонес проводив найінтенсивнішу проксенічну діяльність у римський час: майже двадцять з приблизно двох із половиною десятків херсонеських проксеній відносяться до перших століть нашої ери. Знак запитання в графах таблиці означає, що етнікон відзначеної в декреті особи втрачений, цифри в дужках указують кількість почесних постанов та відповідно проксенів. Якщо постанова адресована кільком особам, то їх кількість показана через знак «+». Наприклад, уже згадані херсонеські постанови II ст. на честь гераклеїських послів (IOSPE, I², 362) та намісника Н. Мезії з дружиною (АЭПХ, с. 711–712) відзначають по дві особи (в таблиці показано як «1 + 1»). Обидва випадки, вірогідно, пов'язані зі змістом благодіянь нагороджених осіб та з дипломатичним етикетом, оскільки віддані Херсонесом Гераклід та Прокл гераклеоти складали єдину посольську місію, а нагородження золотим вінком з проксенією та дарування політії дружині римського намісника Аполлоніда Аврелії Пауліні викликане цілком зрозумілою дипломатичною ввічливістю щодо «першої леді» провінції, адміністрація якої контролювала справи херсонеської громади.

¹ З тієї ж причини, що й почесний декрет боспорському послу, цей акт визначається як проксенічний теж лише гіпотетично.

Таблиця 1.2

**Боспор, поліси південного Понту та Римська імперія,
громадяни яких були проксенами в Ольвії та Херсонесі.
Хронологічний вимір (I ст. до н. е.—III ст. н. е.)**

Поліси Століття	Ольвія	Херсонес
III ст.	Римська імперія (1): НО, № 45	? (1): НЭПХ ² , № 114
II ст.		? (7): IOSPE, I ² , 718; НЭПХ ² , № 121; НЭПХ ¹ , № 6; НЭПХ ¹ , № 5; НЭПХ ² , № 113; НЭПХ ² , № 115; ННХТ, № 5. Амастрія (2): IOSPE, I ² , 358; ННХТ, № 3. Гераклея (2, 1 + 1): IOSPE, I ² , 359; КАХ, № 26; IOSPE, I ² , 362. Синопа (3): НЭПХ ¹ , № 7; IOSPE, I ² , 364; IOSPE, I ² , 367. Римська імперія (Н. Мезія) (1 + 1): АЭПХ, с. 711–712.
I ст.		Гераклея (1): IOSPE, I ² , 357. ? (2): ННХТ, № 1; IOSPE, I ² , 376
I ст. до н. е.		Боспор (1): IOSPE, I ² , 354

Крім зовнішніх, формально-кількісних характеристик (етногеографічних чи хронологічних) необхідно виділити ряд якісних ознак проксеній, пов'язаних із змістовним наповненням цих нормативних актів. Йдеться перш за все про набір пільг та привілеїв, що проксеніями надавалися видатним іноземцям. Таблиця 2 демонструє наявні в проксенічних актах Ольвії та Херсонесу одиничні привілеї та їх групи.

Таблиця 2

Привілеї римського часу, надані ольвійськими та херсонеськими проксеніями

Поліси Привілеї	Ольвія	Херсонес
Проксенія		1 (I ст.): IOSPE, I ² , 376
Проксенія з політією	1 (I/II—III ст.): НО, № 45	2 (II ст.): КАХ, № 26; АЭПХ, с. 711–712

Проксенія з політією, бульверією й проедрією		1 (II ст.): АЭПХ, с. 711–712
Ісополітія		1 (I–II ст.): IOSPE, I ² , 357
Громадянство проксенії (проксенічна політія)		1 (I–II ст.); 9 (II ст.); 1 (III ст.): IOSPE, I ² , 357; НЭПХ ¹ , № 5, 6; IOSPE, I ² , 358; IOSPE, I ² , 359; НЭПХ ² , № 113; НЭПХ ² , № 115; ННХТ, № 3; НЭПХ ¹ , № 7; IOSPE, I ² , 364; НЭПХ ² , № 114
Вільний доступ у гавань та недоторканість майна (свобода від захоплень)		1 (I ст.): ННХТ, № 1
Участь у всіх державних справах нарівні з громадянами		1 (II ст.): НЭПХ ² , № 119
?		1 (I ст. до н. е.); 2, 1 + 1 (II ст.): IOSPE, I ² , 354; НЭПХ ² , № 121; IOSPE, I ² , 362; ННХТ, № 5

Відразу ж необхідно уточнити, що оголошення особи проксеном завжди супроводжувалося низкою додаткових благодіянь. Приміром, обов'язковою складовою проксенії було отримання вільного доступу у гавань та звільнення від загрози конфіскації. Це — супутній привілей, який ніколи не був самодостатнім. Такий саме характер мала і формула, якою дарувалося право «участі в державі в усьому, в чому беруть участь і херсонесити» (μετοχάν τε πάντων τῶν ἐν τῇ πόλει, ὡν καὶ Χερσονασεῖταις μετέσθι), властива саме херсонеським проксеніям римського часу. Тому треба враховувати, що дві передостанні графи таблиці фіксують не окремі привілеї, а лише неповні проксенічні формули декретів, попсованих часом. Відсутність відомостей про характер благодіянь, викликана фрагментарністю текстів, в останній графі відображено знаком запитання («?»). В історіографії широко представлений опис змісту проксенічних привілеїв, зокрема він був наведений у нашій попередній роботі [15, с. 5], що дає право не розглядати тут цього питання. Тому в подальшому аналізі табличних даних зупинимось виключно на конкретних особливостях місця і часу.

Основним привілеєм херсонеських проксеній, судячи з наведеної таблиці, було дарування громадянства. Закони про проксенію не співпадали в різних районах античного світу. Так, у Афінах, де в архаїчні часи розробили основний формуляр проксенічного акту, проксенії не суміщалися з громадянством. Е. І. Соломонік наводить думку П. Монро, який указував, що суміщення проксенії та громадянства характерно для іонійських держав Малої Азії, островів та Причорномор'я, але рідко зустрічається у дорійців. Як бачимо, в Херсонесі, на відміну від інших дорійських міст, у всі відомі нам проксенічні декрети включені права громадянства, що спостерігається

і в іншій дорійській колонії Причорномор'я Каллатії [22, с. 46]. Наприклад, у декреті на честь прокуратора Н. Мезії та його дружини адресати отримують «проксенії та громадянські права» (АЭПХ, с. 711–712). Т. Аврелій Аполлонід наділяється також булевтерією, проедрією¹ та відзначається встановленням зображення і статуї, а його дружина А. Пауліна увінчується золотим вінком. Усе це вкупі говорить, що ця урочиста псефісма була по-своєму ексклюзивною.

Абсолютна більшість відомих декретів перших століть нашої ери надають не просто громадянство — політію (πολιτεία), а т. зв. «громадянство проксенії» (προξενίας πολιτεία), замовчуючи проксенію (προξενία) як таку, що є характерною особливістю саме херсонеських актів. Термін «громадянство проксенії» (точніше — «проксенічна політія») стилістично чітко відмежовується від терміну «природне громадянство», яке завжди зберігалось за проксеном (див., напр., IOSPE, I², 357). Не дивлячись на термінологічне відмежування наданого громадянства від громадянства за народженням, політичні права проксена прирівнюються до прав громадянина по крові². Пояснюючи причини переходу Херсонесу від стандартної для більшості причорноморських полісів формули дарування «проксенії і політії» («προξενία καὶ πολιτεία») до більш складної та пишномовної формули дарування «проксенічної політії та прав участі в державі в усьому, в чому беруть участь і херсонесити» — «δοῦεν δὲ αὐτῶι προξενίας πολιτείαν, (...) μετοχῶν τε πάντων τῶν ἐν τῆι πόλει, ὧν καὶ Χερσονασεῖταις μέτεστι» (IOSPE, I², 357, 15, 18–19)³, можна побудувати цілу низку гіпотез (див.: [15, с. 7]). Утім, на сьогодні за недостатності підтверджених фактичних даних слід усвідомлювати уможливленість таких гіпотез та зупинитися на припущенні, що описані зміни формуляру викликані стилістичною еволюцією офіційної мови херсонеських декретів. Ця еволюція, що розпочалася ще за елліністичної доби, була спрямована в бік більшої вигадливості та пишноти урочистих текстів.

У проксенії гераклеоту Фрасіміду, сину Фрасіміда, ми стикаємося з привілеєм ісополітії (ισοπολιτεία). Варто уточнити, що дарування ісополітії (рівності громадянських прав) не відбито жодною автентичною постановою північнопричорноморського походження. У згаданому декреті Фрасіміду лише вказується, що раніше йому «вирішено було дати ісополітію, як мужу гідному всілякої похвали, а також заради матері нашої, його батьківщини Гераклеї» (IOSPE, I², 357, 9–12). У самому ж декреті Фрасімід отримує стандартний набір херсонеських привілеїв: громадянство проксенії, право участі в державі у всьому, в чому беруть участь і херсонесити; він сам, його нащадки та майно наділяються правом в'їзду та виїзду в час війни та миру без шкоди та без укладання перемир'я (IOSPE, I², 357, 15–19).

¹ У цьому зв'язку цікаво, що надання проксенічними декретами проедрії (προεδρία), яка гарантувала нагородженим особам перші ряди на громадських видовищах, уводило їх на найвищі кола херсонеського суспільства та дозволяло претендувати на місця в офіційних списках осіб, які візували постанови народних зборів. Майже той самий наслідок мало дарування булевтерії — права постійного членства в міській раді. Див.: [22, с. 30–36].

² Наприклад, у IOSPE, I², 377, 4, замість запропонованого В. В. Латишевим читання I. А. Макаров реконструює втрачений фрагмент фрази як [ὡς ἀπὸ τοῦ γένεος πολιτίας], що в перекладі — «як громадянин від народження». Пор. також IOSPE, I², 364, 23, де В. В. Латишев відновлює таку формулу — «участь у всьому, в чому надано участь херсонесцям та природним громадянам», що не піддається поясненню. Вірогідно, слід виправити: [ὧν τοῖς Χερσονασεῖταις ἀπὸ γένεος [μέτεστι], що в перекладі — «володіння всіма правами, що мають херсонесити від народження». Див.: [24, с. 97, прим. 39].

³ Див. також: IOSPE, I², 357, 358, 362, 364; НЭПХ¹, № 6, 7; НЭПХ², № 113–115, 118. Наведена формула «громадянства проксенії», з одного боку, встановлювала поняття наданого громадянства, відмінного від громадянства за правом крові, а з іншого, підкреслювала рівноправний статус проксенічних і природних громадян.

Як зазначалося, статус проксена та проксенія як нагорода ніколи не надавалися без обов'язкових додаткових пожалувань. Серед них найпоширенішим у Причорномор'ї римської доби був вільний доступ у гавань та гарантія звільнення від конфіскацій (недоторканість майна). Ці права поширювалися на самого проксена та нерідко на його нащадків і слуг. Приміром, у почесному декреті I ст. невідомій особі (IOSPE, I², 376) дарується проксенія та право відвідувати гавань у мирний і воєнний час без загрози конфіскації і необхідності укладання спеціального договору самому проксену, його нащадкам та майну. Це обов'язкові супровідні привілеї, тому окремо в таблиці вони прописані тільки щодо тих проксеній, текст яких було попсовано часом і збереглися тільки обривки обов'язкових формул офіційного нагородження. Формула ἐσπλων τε καὶ ἔκτλων ἐν εἰρήναι καὶ πολέμωι ἀσυλεὶ ἀσπονδεὶ αὐτῶι τε καὶ ἐκύβνοις καὶ χράμασιν αὐτοῦ (див.: IOSPE, I², 357, 16–18) передбачала готовність держави не поширювати на проксена розповсюджену практику конфіскацій майна і товарів, які за потребою цілком легітимно проводилися тодішніми державами на їх власний розсуд. Таку свободу від захоплень не потрібно було щоразу замовляти спеціальним договором. Цей привілей істотно знижував позаекономічні торговельні ризики для обраних приватних осіб, задіяних у зовнішній торгівлі [25, с. 67, прим. 44]. У разі поширення даної норми на нащадків можна говорити про спадковість торговельно-митних привілеїв та діяльність на херсонеському ринку цілих торговельних домів чи династій емпорів, у співпраці з якими зацікавлений поліс. Нарешті, відповідно до гіпотези І. Б. Брашинського [26, с. 132–133, прим. 12], можна обережно припустити, що вираз καὶ εἰσπλων καὶ ἔκτλων ... ἀσυλεὶ ἀσπονδεὶ («і припливати і відпливати... без збитків і без договору») міг означати звільнення від портових зборів — т. зв. елліменіону (див.: [15, с. 5]).

Одним із основних супровідних привілеїв була ателія (ἀτέλεια) — право безмитності, історично перше за походженням. Утім, херсонеські проксенії перших століть нашої ери, на відміну від декретів багатьох інших полісів, включаючи політію, замовчували ателію. Це можна розглядати як характерну особливість херсонеського проксенічного протоколу. Тим більше, що два акти III—II ст. до н. е. зі вцілілими резолютивними частинами, включаючи проксенію з політією, теж не містили ателії. Виникає спокуса пояснити цей факт загальногрецькою тенденцією до втрати проксеніями економічного та консульського характеру. Ця тенденція міцнішала від доби пізнього еллінізму, а в римський час остаточно призвела до перетворення проксеній виключно на почесні звання. Втім, щодо Херсонесу доби римського домінування таке пояснення навряд чи спрацює.

Абсолютна більшість проксеній I ст. до н. е.—III ст. н. е. носить ординарний характер, точніше вони надані приватним іноземним громадянам, а не офіційним особам, у прихильності яких була б зацікавлена міська громада Херсонесу. Саме такий характер мають вісім почесних декретів, адресати яких нам відомі: декрети Фрасіміду, сину Фрасіміда, гераклеоту (IOSPE, I², 357), Фарнаку, сину Фарнака, амастрійцу (IOSPE, I², 358), Діа..., сину Деметрія, гераклеоту (IOSPE, I², 359), Палію, сину Гераклеона, гераклеїцу (КЛХ, № 26), Новенію (НЭПХ¹, № 5), П. Сервілію, амастрійцу (ННХТ, № 3), Л. Корнелію Понтіану, синопейцу (НЭПХ¹, № 7), Каю Євтихіану, синопейцу (IOSPE, I², 364). Супроти них ми маємо тільки три декрети I ст. до н. е. — II ст. н. е., видані на честь офіційних осіб, які відвідували Херсонес: декрети на честь посла боспорської цариці Динамії Амінія (IOSPE, I², 354) та послів-гераклеотів Геракліда, сина Менесфія, та Прокла, сина Мемнона (IOSPE, I², 362), а також проксенія з безпрецедентними привілеями прокуратору Н. Мезії Т. Аврелію Аполлоніду з дружиною А. Пауліною (АЭПХ, с. 711–712). Декрети із загубленими іменами, патронімами та етніконами адресатів, логічно віднести до ординарних, виходячи з їх резолютивних або мотивувальних частин (див.: ННХТ, № 1, 5; IOSPE, I², 376, 718; НЭПХ¹, № 6; НЭПХ², № 113, 114, 115). Таким чином, поряд з трьома почесними декретами офіційним особам маємо не менше п'ятнадцяти звичайних проксеній (співвідношення

1:5). Виходячи з резолютивних частин проксенічних протоколів¹, можна обирати з цих декретів ті, що гіпотетично видавалися з торговельними цілями.

А. І. Тюменев зазначає, що проксенії не завжди давалися з торговельними цілями, інколи — з дипломатичними і політичними або за матеріальну допомогу місту. За А. І. Тюменевим, для проксеній, пов'язаних з торгівлею, характерна вказівка на послуги, надані громадянам, які приїздять у місто проксена². Втім, у Херсонесі, як і в його «праметрополії» Мегарах, у стандартному формулярі більшості проксенічних актів немає подібних указівок. Коли ж проксенія давалася з неторговою метою, припускає А. І. Тюменев, це звичайно оговорювалося в мотивувальній частині документа. Тому декрети без будь-яких обмовок ми вправі віднести до рядових, тобто пов'язаних з торгівлею.

Відповідно до запропонованої А. І. Тюменевим логіки міркувань, можна порахувати, що на три проксенії, виданих офіційним адресатам явно із зовнішньополітичною метою, припадає три почесних постанови, в мотивувальній частині яких ідеться про матеріальні послуги, спасіння чи благодіяння місту (НЭПХ¹, № 5, 6, 7), п'ять актів із утраченими мотивувальними частинами (IOSPE, I², 718; НЭПХ², № 113, 114, 121; ННХТ, № 1) та сім-вісім³ декретів, що надають проксенію просто «добрим людям», без спеціальних обмовок (IOSPE, I², 358, 359, 364, 375, 376; КЛХ, 26; ННХТ, № 3, 5).

Серед херсонеських проксеній, як бачимо, абсолютна перевага належить актам, що містять стандартний набір почесностей і привілеїв, та видані без спеціальних обмовок у мотивувальній частині. Тобто ці акти видані з метою сприяння зовнішньоторговельній діяльності обраних осіб і цілих торгових домів, у співпраці з якими була зацікавлена міська громада Херсонесу. Повертаючись до відсутності ателії в усіх відомих на сьогодні херсонеських проксеніях, то можливо херсонеські влади просто вважали наявний набір привілеїв і без того привабливим. Утім, є й інше припущення. Так, відсутність ателії серед проксенічних привілеїв Херсонеса пов'язана з тим, що місто не було втягнутим у масштабні середземноморські торговельні схеми⁴, на відміну від Ольвії і Боспору часів класики та раннього еллінізму, і тому не мало потреби зацікавлювати заможних іноземців-проксенів такою пільгою. Тим не менш, у сфері митних відносин достатньо привабливо виглядало звільнення від захоплень та портового мита.

Отже, загальнопоширений висновок, що в елліністичний та особливо римський періоди проксенії, як і права громадянства, поступово втрачають своє первинне значення, все більше перетворюючись у почесні титули, щодо Херсонесу потребує ревізії. Саме це північнопонтійське місто тривалий час зберігало дієвість цього доволі давнього інституту, пов'язаного з митними, торговельними і консульськими функціями, що надавалися грецькими полісами приватним особам.

Слід зазначити, що в свою чергу грецькі поліси інших частин ойкумени також надіялися уродженців Північного Причорномор'я проксеніями, які супроводжувалися досить широким колом супутніх пільг та привілеїв, а Римська імперія, визначаючи міжнародно-правовий статус північнопонтійських громад, надавала їм цілі комплекси митно-податкових пільг.

Як видно з таблиці 3, у жодному з усіх перелічених декретів немає ателії, серед інших значущих податкових привілеїв беотійський Ороп у I ст. до н. е. разом із

¹ Абсолютно стандартний набір почесностей і привілеїв, імовірно, свідчить про звичайний статус їх адресатів, які були емпорами або навклерами.

² Подібні послуги гостинності, що складала основний почесний і добровільний обов'язок проксена, швидше схожі на консульські, ніж на зовнішньоторговельні функції.

³ Один із декретів без особливої мотивувальної частини (IOSPE, I², 376) був установлений у святилищі Асклепія і тому, на думку І. А. Макарова, адресувався лікарю у вдячність за якісне виконання професійних обов'язків [24, с. 84, прим. 1].

⁴ Зокрема адресатами херсонеських проксеній були переважно гераклеоти, амастріїці і синопейці — вихідці з Південного Причорномор'я.

проксенією, дозволом на придбання землі і дому та правом недоторканості дарує Ксенону, сину Пасіксена, херсонеситу, ісотелію — рівність у податках і митах зі своїми природними громадянами (МИС, № 9).

Таблиця 3

Еллінські поліси, що надали митно-податкові пільги (через інститут проксенії) уродженцям Північного Причорномор'я, та Римська імперія, що дарувала митно-податкові привілеї Тірі та Херсонесу (I ст. до н. е.—IV ст. н. е.)

	Томи Західний (Лівий) Понт	Візантій Боспор Фракійський	Тій Південний Понт	Ороп Середня Греція (Беотія)	Римська імперія
Тіра					Митно- податковий іммунітет (<i>immunitas</i>) (I/II—III ст.): IOSPE, I ² , 4
Ольвія		Успадкована проксенія I (I ст.): IOSPE, I ² , 79 Політія I (I ст.): IOSPE, I ² , 79			
Херсонес	? I (I—II ст.): МИС, № 20		Проксенія, ? I (II ст.): НЭПХ ¹ , № 13	Проксенія, енктесіс, ісотелія, недоторканість майна (свобода від захоплень) I (I ст. до н. е.): МИС, № 9	Елевтерія з ателією (IV ст.): DAI, 53, 119, 125–160

Навіть на цьому вкрай вузькому для узагальнень полі¹ помітний значно вищий ступінь проксенічної активності щодо Херсонесу порівняно з іншими центрами Північного Причорномор'я, що цілком співпадає з нашими спостереженнями над проксеніями північнопричорноморського походження.

Відсутність ателії може пояснюватися двояко: неторговим призначенням наведених проксеній або виходом із ужитку звички дарування права безмитності в час перебування еллінських полісів у складі Римської держави або під її контролем. Останнє пояснення — втрата грецькими містами фіскально-податкової та зовнішньоекономічної незалежності — цілком узгоджується з двома чинниками. По-перше, тенденцією

¹ Узяті для узагальнення дані отримані тільки з кількох вітчизняних видань минулого століття (див. список скорочень). Їх явна недостатність, цілком усвідомлена автором, пов'язана з недоступністю іноземних епіграфічних видань. Проте, можна припустити, що ці поодинокі акти являють собою, так би мовити, випадкову вибірку, на підставі якої можна робити попередні гіпотетичні висновки щодо предмету дослідження.

втрати проксеніями міжнародно-правового та зовнішньоекономічного значення, пов'язаною з поширенням міждержавних угод як досконалішої форми налагодження міжнародних контактів, що намітилася ще в елліністичну добу. По-друге, з тим фактом, що дарування безмитності, не виходячи з арсеналу державно-регулятивних засобів, втрачає свій напівофіційний-напівприватний характер, втрачає свою спрямованість на конкретну приватну особу: віднині могутній Рим за розсудом своїх володарів роздає таке право цілим громадам, а не їх окремим громадянам, що й видно з таблиці.

Підводячи підсумки, хотілося б, по-перше, відзначити, що проксенії надають більш різноплановий інформативний матеріал, ніж інші види джерел. Так, поряд із змістовними даними індивідуального характеру, які містяться в кожному конкретному акті, комплекси проксенічних декретів піддаються аналізу, виходячи з географічного, хронологічного, політико-інституціонального, формулярно-дипломатичного, ономастичного підходів, як масові джерела. В теперішній історіографічній ситуації пошук та реконструкція нових проксенічних актів поряд із кількісним збільшенням реальної джерельної бази майже автоматично призводитиме до накопичення якісних змін у наявному інформаційному потенціалі історії митно-податкових відносин античних центрів Північного Причорномор'я римської доби. По-друге, як бачимо на прикладі проксенічних декретів, обсяг реальної джерельної бази вкрай обмежений. На цьому достатньо хиткому фундаменті потужна історіографічна традиція, що нараховує майже півтора століття, намагається розв'язати велетенський комплекс проблем. Проте, брак джерел призвів до того, що за межами постановки дослідницьких питань залишаються такі важливі, як, наприклад, розміри митних зборів, митна інфраструктура, кадровий склад та структура митної служби тощо. До того ж, на нашу думку, відповіді на сформульовані в історіографії питання залишаються переважно довільними авторськими конструкціями. Тому ще тривалий час головною проблемою буде саме проблема репрезентативності реальної джерельної бази для розв'язання зазначених дослідницьких питань.

Ключові слова: Римська імперія, античні держави Північного Причорномор'я (Тіра, Ольвія, Херсонес Таврійський, Боспорське царство), митно-податкові відносини, податок, право безмитної торгівлі (ателія), псефісма, почесний декрет (проксенія), привілеї (іmunітет), елевтерія (свобода), римський період.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Рава-Руська митниця*. 1992–1997 рр. (Факти, коментарі, перспективи)/Гол. ред. Б. Вовк. — Л.: Вид-во «За вільну Україну», 1997. — 216 с.
2. *Рава-Руська митниця*. 1992–2002/Упорядники Б. Пасічник, І. Чорна. — Ужгород: Камула, 2002. — 119 с.
3. *Мулеса В.* Чопській митниці — 60! — Ужгород: Патент, 2005. — 96 с.
4. *На митних кордонах України*. Дніпропетровський регіон. Науково-популярне видання. — Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. — 128 с.
5. *Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси*//Авт. кол.: Дідусенко П. М., Пахневський С. А., Лисицький О. В., Костюк В. П., Мавродій Т. С.; Під заг. ред. П. М. Дідусенка. — К.: Софія А, 2005. — 635 с.
6. *Марков А. Н.* Очерки по истории таможенной службы. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. — 160 с.
7. *Габричидзе Б. Н.* Таможенное право. — М., 1995.
8. *Чорний В.* Україна і митна справа: історичний нарис. — К.: Комп'ютерно-видавничий центр, інформаційний центр «Квіц», 2000. — 349 с.

9. Павлов А. Українська митниця на шляху відродження та розвитку: Правові та історичні аспекти. — К.: Акцент, 2002.
10. Ківалов С.В., Кормиш Б.А. Митна політика України. — Одеса, 2002.
11. Ковальський В.К. Становлення та розвиток митної справи на півдні України з давніх часів до 1917 року (на прикладі Миколаївської митниці). Історико-правове дослідження. — Одеса: Юридична література, 2006. — 134 с.
12. Історія митної справи в Україні/За ред. П. В. Пашка, В. В. Ченцова; Авт. кол.: К. М. Колесников, Г. М. Виноградов, О. В. Морозов, О. О. Дячок та ін. — К.: Знання, 2006. — 606 с. карти + іл.
13. Колесников К. Кадрове забезпечення торговельно-митної інфраструктури античних держав Північного Причорномор'я//Грані. — 2007. — № 3 (53). — С. 3–8.
14. Колесников К. Проблема регулювання торгівлі античними державами Північного Причорномор'я в джерелах та історіографії//Історія торгівлі, податків та мита. Збірник наукових праць/За ред. О. О. Дячка. — Дніпропетровськ: АМСУ, 2007. — С. 7–23.
15. Колесников К. Ателія проксенічних актів колоній Північного Причорномор'я як спосіб регулювання торгівлі//Грані. — 2008. — № 2 (58). — С. 3–9.
16. Колесников К. Таможенная деятельность на севере античного Причерноморья: система источников права//Академический вестник: Ежегодник. — Ростов-на-Дону: Российская таможенная академия, Ростовский филиал, 2008. — С. 105–110.
17. Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко А. В. Жизнь и гибель Херсонеса. — Х.: Майдан, 2001. — 828 с.
18. Зубарь В. М., Лінцова Є. А., Сон Н. О. Античний світ Північного Причорномор'я: Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. — 320 с.
19. Никитина И. П. Эволюция института проксении в Ольвии//Научные труды Свердловского юридического института. Вып. 44. Государственный аппарат. Историко-правовые исследования. — Свердловск, 1975. — С. 128–146.
20. Никитина И. П. Институт проксении в условиях протоэллинистической монархии на Боспоре//Вопросы политической организации рабовладельческого и феодального общества. Межвуз. сб. науч. трудов. — Свердловск, 1984. — С. 27–40.
21. Виноградов Ю. Г., Толстиков В. П., Шелов-Коведяев Ф. В. Новые декреты Левкона I, Перисада и Эвмела из Пантикапея//Вестник древней истории. — 2002. — № 4 (243). — С. 58–75.
22. Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. Лапидарные надписи. — К.: Наук. думка, 1973. — 283 с.
23. Сапрыкин С. Ю. Херсонесская проксения синопейцу//Вестник древней истории. — 1998. — № 4.
24. Макаров И. А. Новые надписи из Херсонеса Таврического//Вестник древней истории. — 2006. — № 4. — С. 83–97.
25. Трофимова М. К. Из истории эллинистической экономики (К вопросу о торговой конкуренции Боспора и Египта III в. до н. э.)/Вестник древней истории. — 1961. — № 2. — С. 46–68.
26. Брашинский И. Б. Торговые пошлины и право беспошлинности на Боспоре (IV в. до н. э.)/Вестник древней истории. — 1958. — № 1. — С. 129–137.

Колесников К. Н. *Таможенные отношения на Севере римского Понта: историографический и источниковедческий анализ проксений*

В статье рассматриваются возможности построения удовлетворительной модели истории таможенных отношений в Северном Причерноморье в римский период. Основой построения такой модели служат проксенические акты Херсонеса и Ольвии I в.

до н. э.—III в. н. э. — почетные псефисмы, выдаваемые от имени народа (гражданской общины) выдающимся иностранцам. Проксены получали гражданские права и ряд привилегий, главными из которых являлись таможенные льготы. Благодаря анализу проксений как массовых источников, исходя из географического, хронологического, институционального, формулярно-дипломатического подходов, автор приходит к ряду выводов. Во-первых, в первые века нашей эры проксении не утратили в Херсонесе дипломатического и внешнеэкономического значения. Во-вторых, отсутствие ателии в херсонесских проксениях связано с местной традицией оформления проксенического протокола, а также с утратой Херсонесом, наряду с другими греческими государствами Северного Причерноморья, внешнеэкономической независимости при союзах с Римской империей.

Ключевые слова: Римская империя, античные государства Северного Причерноморья (Тира, Ольвия, Херсонес Таврический, Боспорское царство), таможенно-налоговые отношения, налог, право беспошлинной торговли (ателия), псефисма, почетный декрет (проксения), привилегии (иммунитет), элевтерия (свобода), римский период.

Summary

K. Kolesnykov. *Customs Relations in the Northern Coast of Roman Pont: Historiographic and Source Study Analysis of Proxenia*

The possibilities to construct the satisfactory model of customs relations' history in the northern coast of the Black Sea region in the Roman Age are examined in the article. Proxenia documents of Chersonesus and Olbia dating from I century B. C.—III century A.D. (honourable psephismata published for outstanding foreigners behalf of people/civil communities) are the basis of constructing this model. Proxenians got the citizenship, civil rights and some other privileges, main of which were the customs facilities. The author has come to some conclusions due to the analysis of proxenia as the mass sources and proceeding from geographical, chronological, institutional, official-diplomatic and other approaches. Firstly, proxenia didn't lose their diplomatic and external economic significance in Chersonesus in the first centuries A.D. Secondly, the absence of an athelia in Chersonesian proxenia is connected both with the local tradition of drawing up the external economic independence by Chersonesus and the other Greek states of the northern part of the Black Sea region while the relations with Roman empire.

Key words: Roman empire, ancient states of Northern Black Sea Region (Tyras, Olbia, Chersonesus Tauric, Bosporian kingdom), customs-tax relations, tax, privilege of duty-free trade (atheleia), psephismata, honourable decree (proxenia), immunities, eleutheria (freedom), Roman period.

